

J. Abiyeck

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KUZAY DOĞU VE
DOĞU SINIRLARI**

Yazan : Prof. Dr. Nihat ERİM

Ö N S Ö Z

181

Birinci Cihan Harbi sonunda 30 Ekim 1918 de imzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı İmparatorluğunun fiilî çöküşünü tesbit eden ilk vesikadır. 1920 Ağustosunda imzalanmış olan Sevr Andlaşması, İmparatorluğu tamamen dağıtıp parçalamış, Anadolu'da yaşayan Türk Milletini bağımsız bir devletten mahrum bırakmıştır.

Millî Mücadele ve onun zaferi bugünkü sınırlar içinde tam bağımsız bir Türk Devletinin yeniden kurulmasına imkân vermiştir. Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Andlaşması bu neticeyi tesbit eden vesikalardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuzey Doğu ve Doğu komşuları Sovyet Rusya ve İran sınırları, Lozan Andlaşmasıyla çizilmemiş, bu iki Devletle imzalanan ayrı ayrı andlaşmalarla tesbit edilmiştir. Rusya ve İran'la Türkiye arasındaki (sınır rejimi) Devletlerarası Hukuku bakımından ilgi ile incelenecek esaslara dayanmaktadır. İran ile, Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail devirlerinden zamanımıza kadar sınırların kesin çizgilerle tesbit edilememiş ve bir çok anlaşmazlık ve harplerin bu yüzden patlamış olması, dikkati çekmektedir. Bunun için, Türkiye ile İran arasındaki sınır meselesinin, siyasî tarih yönünden önemi gözönünde tutulmuş ve geçmişteki çekişmelere geniş yer ayrılmıştır.

Sınırlara dair olan bu incelemenin diğer kısımlarını, Türkiye - Irak Türkiye - Suriye, Türkiye - Akdeniz Adaları, Türkiye - Yunanistan ve Türkiye - Bulgaristan sınırları teşkil edecektir.

A. C. H. F. KÜTÜPHANESİ

Kitap No : A. 85110

GİRİŞ

(Prensipler)

19 Mayıs 1919 da Anadolu toprağına Samsun'da ayak basan Mustafa Kemal Millî Kurtuluş Savaşının başına geçerek bu hareketi alevlendirmekle beraber, ona muayyen hedefler göstermeğı, istikametler çizmeğı de ihmal etmedi. Esasları Erzurum ve Sivas kongrelerinde tesbit olunan ve bilâhare İstanbul Mebusan Meclisinde (yine Mustafa Kemal'in telkinine uyularak) tasvip edilmek suretiyle resmî bir kıymet kazanan «Misakı Millî» nin, Türk Devletinin sınırları hususunda bağlandığı prensibi burada tekrar etmekte fayda vardır.

Misakı Millî'nin Metni

«Zirde vaziiülümza Osmanlı Meclisi Mebusan âzaları istiklâli devlet ve istiklâli milletin, haklı ve devamlı bir sulhe nailiyet için ihtiyar edebileceğı fedakârlığın haddi azamisini mutazammın olan esasatı âtiyeye tamamii riayetle mümkünüttemin olduğunu ve esasatı mezkûre haricinde payidar bir Osmanlı Saltanat ve cemiyetinin devamı vücudu, gayri mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir.

Madde 1 — Devleti Osmaniyenin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekesinin hini akdinde muhasım orduların isgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalinin serbestçe beyan edecekleri âraya tevfikân tâyin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr hattı mütareke dahilinde dînen, ırkan ve aslen müttehit, yekidğerine karşı hürmeti mütekaile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve hukuku ırkiye ve içtimaiyeleriyle muhitiyelerine tamamıyle riayetkâr Osmanlı - İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyeti mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

Madde 2 — Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârayı âmmeleriyle Anavatana iltihak etmiş olan Elviyei Selâse (1) için ledelicap tekrar serbestçe ârayı âmmeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Madde 3 — Türkiye sulhüne talik edilen Garbî Trakya vaziyeti hukukiyesinin tesbiti de sekenesinin kemali hürriyetle beyan edecekleri âraya tebaan vâki olmalıdır.

(1) Üç il : Kars, Ardahan (bugünkü Çoruh ili), Batum.

Madde 4 — Makarrı Hilâfeti İslâmiye ve Payitahtı Saltanatı Seniye ve Merkezi Hükümeti Osmanıye olan İstanbul şehriyle Marmara Denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalâtı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilûmum alâkadar devletlerin müttefikân verecekleri karar muteberdir.

Madde 5 — Düveli İtilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında tekarrür eden esasatı ahdiye dairesinde ekalliyetlerin hukuku, memaliki mütecaviredeki müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifadele-ri ümniyesile tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

Madde 6 — Millî ve iktisadî inkişâfımız dairei imkâna girmek ve daha asri bir idarei muntazama şeklinde tedviri umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temini esbabı inkişafatımızda istiklâl ve serbestii tamma mazhar olmamız üssülesası hayat ve becamızdır. Bu sebeple siyasi, adlî, malî inkişafımıza mâni kuyuda muhalifiz (2). Tahakkuk edecek düyunatımızın şeraiti tesviyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır. 28 Kânunusani 1336 (1920).

1 — Kuzey Doğu ve Doğu Sınırları

A — Sovyet Rusya

1 — Gümrü Andlaşması :

Yurdumuzun tam kuzeyi Karadenizle çevrilidir. Kuzey doğusunda ve doğusunda Rusya ve İran komşumuzdur. 1917 ihtilâlinden sonra Rusya bugünkü şeklini almadan önce, evvelce Çarlığa ve kısmen Osmanlı Devletine tâbi olarak yaşayan memleketlerden bazıları bağımsızlıklarını ilân etmişlerdi. Bu arada Ermenistan da, merkezi Erivan olmak üzere bağımsız bir Cumhuriyet kurmuştu. Ermeniler vaziyetin karışıklığından istifade ederek Türk unsurunu bertaraf etmek ve sınırlarını genişletmek için faaliyete geçtiler. Oltu'da kurulmuş olan küçük mahallî Türk Hükü-

(2) Kapitülâsyonlardan bahsedilmektedir.

metine (3) karşı her türlü cebir ve tazyik ve öldürme mahiyetinde hareketlere giriştiler. Ankara Hükümeti bu gayrimesru faaliyeti protesto etti (7 Temmuz 1920). Ermeniler hareketlerini değiştirmedikleri için kendilerine karşı askerî tedbirler alınmaya karar verildi. Bunun üzerine münasip zaman gelir gelmez harekete geçilmiş ve Ermeniler pek çabuk mağlûp edilerek 2 - 3 Aralık 1920 gecesi Gümrü Andlaşması imzalanmıştır. Bu vesikanın sınırlara müteallik hükümleri şunlardır :

«Madde 2 — Türkiye ile Ermenistan arasındaki hudut merbut krokide gösterildiği üzere (aşağı Karasu mansabından itibaren Aras ve Kıkac şimaline kadar Arpa Çayı badehu Karahan deresini - Tınis Şarkı - Büyük Kımlı Şarkı - Kızıltaş - Büyük Akbaba Dağı) hattı teşkil eder. Hattı hududun sureti katiyede tâyini muhtelit iki komisyon tarafından mahallinde icra olunacaktır (tarihi imzadan iki hafta sonra).

(Koki Dağı - 10282 - 8022 - Kamasor Dağı 8160 - Kurtkulak Köyü - Sagat Dağı 7968 - Arpa Çayı üzerinde 3080 - Keörüm Dağı 6980 - Saray Bulak 8071 - Ararat (İstasyonu - Aras Nehri üzerinde Şeror) mın-takasında bilâhare arayı umuminin tâyin edeceği şekli idareye ve bu ida-

(3) Bu Hükümetin kuruluşu Büyük Millet Meclisinin 17 Mayıs 1920 tarihli toplantısında şu suretle izah edilmiştir : Ayastafanos ve Berlin andlaşmalarıyla (1878) Rusya'ya geçen bu topraklar, Birinci Cihan Harbi esnasında Brest - Litovsk andlaşmasıyla Türkiye'ye iade olunmuştur. Fakat bir yıl sonra, Osmanlı Devleti harbi mağlûp bitirince Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) Oltu da dahil olmak üzere, (Elviye-i Selase) nin yeniden yabancı işgaline uğraması tehlikesini doğurmuştur. Müttelikler Kafkasya'yı işgal etmekte ve buralarda muhtelif Hükümetler meydana getirmekteydiler. Kuzey - doğu Anadolu'yu da Ermeni Hükümetine vermeleri ihtimali kuvvetli idi. (Elviye-i Selase) ahali, Ermenilerin eline düşmemek için (Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti) adıyla bir idare kurdular. Kars bu hükümetin merkezi oldu. Fakat İngilizler Kars'ı işgal ve buraları Ermenilere teslim eylediler. Bu hali gören diğer ilçeler, merkezi Oltu olmak üzere yeni bir idare kurdular.

Büyük Millet Meclisi kürsüsünden yukarıki açıklamayı yapan Oltu Milletvekili Bay Yasin sözlerini şu cümle ile bitirdi :

«Evet muhterem efendiler! Elviye-i Selase, bilhassa Oltu Sancağı her ne kadar kendi kendini idare ediyorsa da istikbalini ve hayatını büyük kardeşi olan Türkiye'nin istikbâli ve saadetinde bulan ve ona bütün mevcudiyetiyle çalışmayı vazife bilen Elviye-i Selase'nin bir mebusu sıfatıyla ve küçük kardeşiniz olarak refakatınıza kabul olduğumdan bütün Elviye-i Selase ve bilhassa Oltu Sancağı namına teşekkür ederim.»

(B. M. M. Zabıt Ceridesi, cilt 1, 2 nci basılış, 1940, s. 325).

Diğer Milletvekili Bay Ziya, - ki Oltu Hükümeti Başkanı idi - 1 Mayıs 1920 toplantısında B. M. M. nce Oltu Mutasarrıflığına seçilmiştir.

renin ihtiva edeceği araziye Ermenistan müdahale etmeyecek ve işbu mıntakada şimdilik Türkiye himayesinde bir idarei mahalliyeye tesis olunacaktır.

«Madde 3 — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti 2 nci maddede zikredilen hattı hudut ile eski Osmanlı hududu arasında kâin olup işbu ahidname ile Türkiye'ye kalacak olan ve üzerinde Türkiye'nin tarihi, ırkî alâkası gayri kabili inkâr bulunan arazinin vaziyeti hukukiyesine rağmen, Ermenistan Cumhuriyeti arzu ettiği takdirde ahali asliyenin tamamen avdeti mümkün olabilmek için muahedenin tarihi tasdikinden itibaren üç sene mürurunda arazii mezkûrede arayı umumiyeye müracaatı kabul eder. Tâli bir komisyon bunun şeklini tâyin edecektir.

«Madde 10 — Erivan hükümeti Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından sureti katiyede reddedilmiş olan Sevr Ahidnamesini keenlemyekûn ad ve ilân eder.....

«Madde 14 — Erivan Cumhuriyeti tarafından herhangi bir devletle aktedilmiş olan bilcümle muahedatın Türkiye'ye müteallik eder veya Türkiye menafine mazur olan ahkâmını keenlemyekûn addetmeyi Cumhuriyeti müşarünileyha kabul ve taahhüt eyler.»

Şimdi bu hükümleri birer birer ele alalım :

İkinci maddede ana hatlari çizilmiş olan sınır 1293 (1876) seferinden sonra kaybettığımız toprakları da, yani «Elviye-i Selâse'yi de bize yeniden kazandırmıştı. Ayrıca, Nahçıvan, Şahtahtı, Şeror mıntakasında Türkiye himayesinde mahalli bir idare tesis olunmuş bulunuyordu.

Onuncu madde Sevr Andlaşması ile Ermenistan'a tanınmış olan hak ve imtiyazları bertaraf etmiştir (4).

Öndördüncü madde ise Ermenistan tarafından başka devletlerle aktedilmiş olan andlaşmalarda, Türkiye aleyhine araziye müteallik veya

(4) Sevr andlaşması : Madde 88 — Türkiye, Ermenistan'ı Düveli müttefika misillü hür ve müstakil bir Devlet olarak tanıdığını beyan eder.

Madde 89 — Devleti Osmaniye ile Ermenistan ve diğer düveli müteahide Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilâyetlerinde Türkiye ile Ermenistan arasındaki hududun tâyinini Cemahiri Müttehedei Amerika Reiscumhurunun hakemliğine havale ve bunun vereceği kararı ve Ermenistan'ın mahreci bahrisine ve mezkûr hududa mücavir Osmanlı arazisi üzerinde tertibatı askeriyenin ilgasına müteallik olmak üzere tâyin edeceği bilcümle ahkâmını kabul etmeği kararlaştırmışlardır.

başkaca Türkiye menfaatlerine zararlı hükümleri Ermenistan bakımından ortadan kaldırmaktadır (5).

2 — Moskova ve Kurs Andlaşmaları :

Sovyet Rusya, teşkilâtına bir istikrar verme yolundaki gayretleri cümlesinden olarak Kafkasya'da tecessüs etmiş olan Cumhuriyetleri de kısa zamanda Sovyet Federasyonuna bağlamıştı. Bu yeni durum karşısında sınırların yeniden tesbiti, ve Kafkas Cumhuriyetlerle Türkiye arasındaki münasebetleri Sovyet Sosyalist Şûraları kadrosu içinde tanzim zarureti hasıl oldu.

Sovyet Rusya ile aramızda ilk imzalanan andlaşma 16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşmasıdır. Bu vesikânın sınırlara taallük eden hükümleri şunlardır :

Madde 1 — Tarafeyni müteakideynin her biri tarafeynden birine tahmil olunmak istenilen muahedei sulhiye veya diğer bir beyneddüvel senedi tanımamağı esas olarak kabul eder. Rusya Şûraları Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Hükûmeti elyevm Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilmekte olan Türkiye Hükûmeti Milliyesi canibinden tanınmamış Türkiye'ye ait hiç bir beyneddüvel senedi tanımamağı kabul eder. İşbu muahedede mezkûr «Türkiye» tabiriyle 28 Kânunusani (Ocak 1336 (1920) de İstanbul'da münakit Meclisi Mebusan tarafından tanzim ve bilcümle Devletlerle matbuata tebliğ olunan Misak-ı Milli'nin ihtiva ettiği arazi kastedilmiştir.

Türkiye'nin şimali şarkî hududu Bahr-i Siyah sahilinde kâin «Sareb» kariyesinden başlayarak «Hedismeta» dağı - Şavşat dağı'nın hatta taksimi miyahı - Fani dağından geçen - oradan daima Ardahan ve Kars sancaklarının hududu idariyei şimaliyesini - Arpa Çayı ve Aras talveğini takibederek aşağı Karasu mansabına vasıl olan hat ile tâyin olunmuştur. (Hududun tafsilâtı ve buna müteallik mesail için 2 A ve 1 B zeyillerine ve tarafeyni akideynce mümza haritaya müracaat).

Madde 2 —Türkiye evvelâ : İşbu maddede tahsis ve tâyin olunan mahal ahalisi, her cemaatin idhaline imkân bahşedecek vâsi bir muhtariyeti idariyeve nail olmak;

(5) Gümrü Andlaşmasının diğer hükümleri de üzerlerinde dikkatle durulmaya lâyıktır. Millî Hükûmetin bu ilk andlaşması ile Ermenistan bir nevi himaye altına alınmış ve kapitülâsyon mahiyetinde bazı imtiyazlar elde edilmiştir (Madde 4, 5, 9, 11, 12 ve 13).

Saniyen : Batum limanı tarikiyle Türkiye'ye giden veya gelen bil-cümle mevad ile eşyayı ticariyenin gümrük resmine tâbi tutulmıyarak bilâ müşkilât ve mevani ve bilcümle rüsum ve tekâliften muaf olarak serbest bir surette imrarı hakkı, her nevi masarifi hususiusiyeden müstesna olarak Batum limanından istifade hakkıyla birlikte Türkiye'ye temin edilmek şartlarıyla işbu muahedenin birinci maddesinde gösterilen hududun şimalinde bulunan ve Batum livasına ait olan arazi ile Batum liman ve şehri üzerlerindeki hakkı metbuiyeti Gürcüstan'a terke rıza gösterir.

Madde 3 — Tarafeyni müteakideyn işbu muahedenin 1 c işaretli zeylinde tâyin ve tasrih olunan hudut dahilindeki Nahcivan kıtasının, haiz olacağı hakkı himayeyi bir Devleti saliseye asla terk etmemek şartıyla Azerbaycan himayesinde muhtar bir arazi teşkil eylemesi hususunda itilâf etmişlerdir.

Nahcivan arazisinin, Aras talveğinin şarkı ile Tağna dağı (3829) - Veli dağı (4121) - Bağırısık (6587) - Kömürlü dağı (6930) dan başlayıp Saray Bulak (8071) - Ararat istasyonundan geçerek Karasu'nun Aras'a munsab olduğu noktada nihayet bulan hattı hududu Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan murahaslarından mürekkep bir komisyon marifetiyle tashih olunacaktır.»

Moskova Andlaşmasının onbeşinci maddesinde şöyle bir hüküm vardı : «Madde 15 — İşbu Türk ve Rus Muahedesinde Cenubî Kafkas Cumhuriyetlerine ait olarak mezkûr bulunan mevaddın Türkiye ile işbu Cumhuriyetler arasında akdolunacak muahedat da mecburil kabul olmasını için salifüzzikir Cenubî Kafkas Cumhuriyetleri nezdinde tessebüsatı lâzimedede bulunmayı Rusya taahhüt eder.»

Bu madde hükmünün tatbiki için bir taraftan Türkiye ve diğer taraftan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında Sovyet Rusya'nın da iştirâkiyle 13 Ekim 1921 de Kars Andlaşması aktedilmiştir.

Madde 1 — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcüstan Sosyalist Şûralar Hükümeti Cumhuriyetleri müteakidinin elyevm aksamı memalikinden bulunan arazi üzerinde mukaddema hakkı hâkimiyetlerini istimâl etmiş olan Hükümetler arasında mütekarrer ve marüzzikir araziye müteallik muahedat ile hükümeti salise beyninde münakit cenubî Kafkasya Cumhuriyetlerine taallûk eden muahedatı keenlemyekûn addederler. Moskova'da 16 Mart 1921 - 1337 tari-

hinde imza edilen Türk - Rus Muahedenamesinin bu madde hükmünden müstesna olduğu mukarrerdir.

Bu suretle Gümrü andlaşması feshedilmiş oldu.

İkinci maddede, «Türkiye» tâbirinden «Misakı Milli» de tâyin olunan ülkenin anlaşılacağı tekrar teyid ve tasrih olunmuştur.

Dördüncü madde, Moskova Andlaşmasının, kuzey doğu sınırimızı çizen hükmünü aynen tekrar ettikten sonra, şu noktayı ilâve ediyor : «Metni muahede ile harita arasında ademi tevafuk halinde metni muahede haritaya tercih edilecektir. Rusya Sosyalist Federatif Şûralar Hükûmeti Cumhuriyesinin bir mümessilinin de iştirâkiyle müsavi miktarda âzalardan mürekkep muhtelit bir tahdid-i hudut komisyonu arazi üzerinde hududu teferruatıyla tesbit ve takrire ve hudut işaretlerini vaz'a memurdur (ek 4 numaralı harita)».

Beşinci maddede, Moskova Andlaşmasının Nahcivan mıntakasının Azerbaycan himayesinde muhtar bir arazi teşkil eylemesi hakkındaki hükmü tekrar ve teyid olunmuştur :

Madde 5 — Türkiye Hükûmeti ile Ermenistan ve Azerbaycan Şûralar Hükûmetleri işbu muahedenamenin 3 numaralı melfufunda tasrih edilen hudutlar dahilinde olmak üzere Nahcivan mıntakasının Azerbaycan himayesinde muhtar bir arazi teşkil etmesi hususunda müttahidül-fikirdirler.

Moskova Andlaşmasının ikinci maddesinin ikinci fıkrası ile Batum bazı kayıt ve şartlar altında Gürcistan'a bırakılmıştı. Kars Andlaşmasının 6 ncı maddesi, aynı şartları tekrar etmekle beraber, Batum Liman ve gehri ve Batum livası ehalisi için «her cemaatin dinî ve harsî hukukunu temin edecek vasi bir muhtariyeti idariyeye nail olmak ve mezkûr mahallere ehalinin arzularına muvafık bir usulü tasarrufu arazi idhaline imkân bahşetmek» şartlarını da, Gürcüstan'a yüklenen bir mükellefiyet olarak, ilâve ediyor ve «bu maddenin tatbiki için işbu muahedenin imzasını müteakip derhal alâkadar tarafların mümessillerinden mürekkep bir komisyon teşkil edilecektir» diyor.

Yedinci ve sekizinci maddelere, sınırlar civarında yaşayan iki taraf vatandaşlarının sınırları kolaylıkla geçmeleri, kışlık ve yazlık meralardan hayvanlarını istifade ettirmeleri hakkında hükümler konmuştur. Bu hükümlerin tatbiki ve teferruatın tesbiti maksadiyle 20 Mart 1922 de

Tiflis'de Sosyalist Sovyet Gürcüstan Cumhuriyeti ile «hududun tarafeynindeki meralardan mütekabilen istifade dair» bir sözleşme imzalanmıştır (Türkiye Büyük Millet Meclisinde tasdiki tarihi 13 Nisan 1925, Kanun numarası : 609). Bu vesika 15 Nisan 1922 de yürürlüğe girmiş ve imza gününden itibaren üç ay zarfında tasdik edilmek icabederken tasdik gecikmiş (M. 13) ve ancak 1925 de vuku bulmuştur. Beş sene için aktedilmiş olan Tiflis Sözleşmesi yerine 6 Ağustos 1928 de Ankara'da yeni bir sözleşme imzalanmıştır (Tasdik eden kanun numarası : 1396, tarih : 23 Şubat 1929) (6).

Bu vesikada istifade edilecek meralara ödenecek mera resimleri, otlatma zamanları, geçit noktaları, bu haktan istifade edeceklere verilecek şahadetnameler, veteriner tedbirleri, çobanların taşıyabilecekleri silâhlar ve eşya ve edevat hakkında hükümler vardır (7).

Aynı gün imzalanan diğer bir mukavele 20 Mart 1922 tarihli ve Gürcüstan ile «hudutta civar ehalinin sureti mürurlarına dair» olan mukavelenin yerine kaim olmuştur. Bu vesika iki taraf ehalsinin sınırlardan geçmelerine dair olup sınırlara 10 kilometre mesafeye kadar olan şehir ve köylerde daimî ikametgâh sahibi Türk veya Gürcü tebasının bu geçiş hakkından ne suretle istifade edeceğini göstermektedir. (Tasdik eden kanun numarası 1397, tarih : 23 Şubat 1929) (8).

6 Ağustos 1928 de Ankara'da imzalanan dördüncü sözleşme «hudut ihtilâflarının usulü tetkik ve halli hakkında» dır (Tasdik tarihi 23 Şubat 1929, kanun numarası : 1398). Üç yıl için aktolunmuş bulunan bu

(6) Bu sözleşmenin imzası günü alınıp verilen notalarda meraların adları sayılmıştır.

(7) 6 Ağustos 1928 de Ankara'da bir de «hudutların sarî hayvan hastalıklarına karşı usulü muhafazası hakkında» sözleşme imzalanmış ve yürürlüğe girme şartları yuvarında adı geçen meralar sözleşmesi şartlarına bağlanmıştır (madde 36).

(8) Madde 2 — Hududun her iki tarafında 10 kilometrelik mesafede kân şehir ve bölgelerde daimî ikametgâhı olan Türkiye Cumhuriyeti ve Gürcüstan Sosyalist Şuralar Cumhuriyeti menatıkı hududiye ahali, Türkiye Cumhuriyeti ve Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri ittihadı arasındaki Devlet hududunu kavaidi adiyeye müsteniden mürur hakkını haizdirler.

sözleşme (9) müddeti bittikçe uzatılmış ve en nihayet 15 Temmuz 1937 de Moskova'da imzalanan «hudut hâdise ve ihtilâflarının sureti tetkik ve halline dair» sözleşme bunun yerine konmuştur. (Tasdik tarihi 20 Haziran 1938, kanun numarası 3471). Sözleşme tasdiknamelerin Ankara'da alınıp verilmesinden kırkbeş gün sonra 20 Mayıs 1939 da yürürlüğe girmiş olup (madde 27) beş yıl müddetle yürürlükte kalacak ve fakat müddetin bitmesinden altı ay önce fesih veya tadil arzusu taraflardan biri tarafından diğerine bildirilmezse beş yıl daha uzanmış olacaktır. Bu sözleşme yürürlüktedir. Sözleşmenin aslı Fransızcadır. Türkçe ve Rusça resmî tercümeleri vardır. Üç metin arasında bir ihtilâf görülürse Fransızca metin muteber olacaktır.

Gerek 1928 sözleşmesinin, gerek 1937 sözleşmesinin güttüğü gaye, sınırlar üzerinde veya civarında çıkabilecek olan hâdise ve anlaşmazlıkları iki hükûmet merkezlerine aksettirmeksizin ve meselelerin uzamasına meydan vermeksizin mahallinde iki taraf mümessillerinden mürekkep komisyonlar marifetiyle hallettirmek ve ancak bu yolla halledilemeyecek kadar büyük olan veya bu yola baş vurulduğu halde müsbet bir neticeye ulaştırılamıyan hâdise ve anlaşmazlıkları diplomatik usulle halle çalışmaktır (madde 1 ve 21).

1937 sözleşmesinde sınır anlaşmazlıkları, 1928 sözleşmesine nazaran daha sarîh ve mufassal olarak gösterilmiştir (madde 2). Sınırın iki tarafında yirmibeş kilometre içinde çıkacak (madde 22) anlaşmazlıklar iki tarafa tayin edilecek «hudut komiserleri veya bunların muavinleri

(9) 1928 sözleşmesi 1 inci maddesinde «ufak tefek» sınır anlaşmazlıklarının «yerrinde» hallini hedef tutmaktadır. Ufak tefek anlaşmazlıklar nelerdir?

Madde 2 — Ufak tefek ihtilâfat ve münazaalar tabirinden işbu mukavelename ile maksut olanlar :

a — Mıntıkai hududiyedeki karakollara, nöbetçilere veya eşhası hususiyeye katıl ve cerhe veya hasaratı maddiyeye sebep olmaksızın münferit silâh atılması hâdiseleri,

b — Rastgele ve bir suiniyete makrun olmamak üzere, hududun bilâ mearufiyet, ahali mahalliye, gümrük memurları ve hudut muhafızları tarafından mururu,

c — Hududu geçmiş olan hayvanatı ehliyenin sekestre edilmesi,

d — Hududun diğer tarafındaki hayvanat ve emvalin aşırılması,

e — Müsellâh eşhasın siyasi mahiyette olmayarak hududu mürurları,

f — Hududa en yakın yerlerde baraka ve su üzerinde bulunan inşaatın tahribi,

g — Hudut üzerinde aynı mahiyette hâdis olan vukuat ve ihtilâfat.

tarafından gecikmeksizin tetkik ve işbu mukavele hükümlerine göre halledilecektir» (madde 1). Komiserlere ve muavinlere ve taşıdıkları resmî evraka karşılıklı olarak her bir sınırın öte tarafında muafiyet tanınmıştır (madde 11). Sözleşmenin dikkati çeken diğer bir hükmü de şudur : Sınırdaki komiserler veya muavinleri lüzum görürlerse, aralarında her hâdisede mutabık kalmak şartıyla, beraberce, sınırın en çok üç kilometre ilerisinde bir noktaya kadar tahkikatı genişletebilirler. Yerinde keşif yapabilirler. Delilleri araştırabilirler. Neticede varılacak karar şu surette tatbik edilecektir : İki taraf sınır komiserlerince ittifakla kabul edilen kararlardan bir malın geri verilmesine taallük edenler katî mahiyette telâkki edilecek ve mallar sınır komiserine teslim olunacaktır. Maddî zarar vukuunda bunun miktarı ittifakla tâyin edilecek ve iki âkid taraf arasında alınıp verilecek notalardaki miktarı (10) aşmayanlar sınır komiseri tarafından gecikmeksizin ödenecektir. Notalarda tesbit edilen azaâmî haddi aşan mikdarlar için iki taraf selâhiyetli makamları arasında diplomatik yoldan gidilerek bu karara varılacaktır (madde 18).

B — İran

1 — İran ile aramızdaki sınırın Cumhuriyet devrinde ne gibi değişikliklere tâbi tutulduğunu araştırmadan önce, bu sınırın tarihi üzerinde kısaca durmak isteriz. Zira İran ile aramızdaki sınır Yavuz Sultan Selim, Kanunî Süleyman ve İkinci Selim zamanında tesbit edilmiş olup ondan sonra aktedilen sulh ve sınır tahdidi andlaşmalarında esasta hep o eski sınırlara istinad edilmiş ve zamanına göre bazı değişiklikler yapılmıştır.

İran ile Osmanlı Devleti arasındaki münasebetler sünnilik-şiiilik kavgaları ile müvazi bir seyir takibetmiştir. Yavuz Sultan Selim devrinde Şah İsmail'in tahrikâtı ile Anadolu'da Şiiilik çok yayılmaya başlamıştı. Bunu bertaraf etmek için Yavuz Sultan Selim İran seferine çıktı (1514) ve Çaldıran'da İran ordusunu perişan etti. Yavuz Sultan Selim Tebriz'e kadar ilerledi. Camilerde namına hutbeler okundu. Bu harpten sonra İran ile barış andlaşması aktedilmedi.

2 — Kanunî Süleyman İmparatorluk sınırlarını Avrupa'da genişletmekle meşgul bulunduğu sırada, İranlılar Anadolu içerilerine kadar akın-

(10) Andlaşma imzalandığı gün alınıp verilen notalarla bu miktar ilk tatbik için, her bir taraf hakkında ayda en çok 800 dolar olarak tesbit edilmiştir.

lar yapıyorlardı. Macaristan seferinden dönüşte, Rüstem Paşa İran seferine memur edildi. Fakat sonra Şehzade Mustafa vakası çıkınca, geri çağrıldı ve Kanunî 1553 yılı yazında bizzat ordunun başına geçmek üzere yola çıktı. İranlıları epeyi hırpaladı. Şah Tahmasb barış istedi. Kanunî verdiği yazılı cevapta bu isteği kabul eylediğini bildirdi. Hammer'e göre, bu, İran ile Osmanlı Devleti arasında ilk andlaşmadır : «Bu mektup Babîâlî ile İran arasında bir barış andlaşması olarak ilk vesikadır. Zira, yarım asırdanberi, yani Şah İsmail tarafından Safevî hanedanının tesis edilmesinden itibaren, iki devlet arasında mütarekeler yapılmış, fakat ara'larında yazılı hiç bir mukavele yapılmamıştı. Bilâkis, daima silâh altında olan iki millet, Sünnilerle Şiileri ayıran bu eski kini tekrar kan bulamak için bir bahane veya münasip bir fırsat bekliyorlardı. 29 Mayıs 1555 (8 Recep 962) de, yani Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u almakla Avrupa'da Osmanlı hükümranlığını yerleştirmesinden yüz iki yıl sonra, onun halefi Süleyman İranlı'larla Amasya'da aktedilen bu birinci barış andlaşması ile Asya'da da Osmanlı hükümranlığını sağlamlaştırdı.» (11).

3 — Bu ilk barış andlaşmasında (ki bir mektup verilip alınmasından ibaret olduğu anlaşılıyor) sınırlar hakkında bir kayda rastlayamadık. İkinci Selim tahta çıktığında İran'dan Erivan Valisi Şah Kulu Riyasetinde bir tebrik heyeti geldi. Padişah Edirne'de bulunuyordu. Orada Kanunî'nin yaptığı andlaşma aynı esaslar üzerinden yenilendi (1568).

4 — Bundan sonra Üçüncü Murat (İran'da Şah Abbas) zamanında, İstanbul'da 21 Mart 1590 da (998 Nevruz) bir barış andlaşması imzalanmıştır. Bu andlaşma Lala Mustafa Paşa'nın (985) de başladığı ve oniki yıl sürmüş olan sefere nihayet vererek Tebriz'i, Azerbaycan'ın Tebriz'e tâbi parçasını, Şirvan'ı, Gürcüstan'ı ve Şehrizor'u (Kerkük) ü Osmanlılara vermiştir (12). Buna «Ferhat Paşa Musalehası» da denmiştir.

(11) Hammer, Histoire de l'Empire Ottoman, c. 6, s. 76. Bu andlaşmanın İstanbul'da imzalandığını yazan d'Ohsson ile Hammer arasında anlaşmazlık vardır. Hammer, d'Ohsson'un yanlış olduğunu söylüyor (c. 6, s. 478, not 28).

Abdurrahman Şeref ise : «Her tarafa akıncılar saldırılıp cenge dâveti mutazammın Saha gönderilen namei hakaret âmize muntazır olan cevap vurudctmiyerek belki musaleha talebiyle murahhaslar geldiğinden dilhahı âli veçhile şeraiti sulh takrir ve muahedename teati kılındı. İran ile ilk aktedilen muahedei resmîye budur (Tarih Devleti Osmaniye, cilt 1, tab-ı sani, s. 269).

(12) Hammer, cilt 7, s. 223 (Fransızca metin).

5 — Birinci Ahmet zamanında İran'la İstanbul'da yeni bir barış andlaşması imzalanmıştır : (Nasuh Paşa Andlaşması) adıyla de anılan bu vesika ile sınırlar Üçüncü Murat ve Üçüncü Mehmet zamanındaki şekline sokulmuştur. O zamana kadar İran tarafından her yıl verilmekte olan iki yüz ipekten de vaz geçilmiştir (1613) (13).

6 — İkinci Osman zamanında, Serav ovasında, Nasuh Paşa Andlaşması esasları dahilinde, Sadrazam Halil Paşa ile Şah Abbas'ın murahhas Elçisi Burun Kasım arasında yeni bir barış andlaşması imzalanmıştır. (26 Eylül 1618 - Şavval 1027).

7 — Dördüncü Murat zamanında, Bekir Subaşı'nın ve oğlu Mehmet'in ihaneti üzerine Bağdat Şah Abbas'ın eline geçmişti. Diğer taraftan Erzurum Beylerbeyi Abaza Paşa da isyan ederek İranlılar'dan yardım istemişti. Sadrazam Husrev Paşa Şark seferine çıkarak Abaza isyanını bastırdı. Fakat Bağdad'ı alamadı. Dördüncü Murat bizzat sefere çıktı. Önce Revan'ı aldı. İkinci seferde Bağdad'ı aldı. Kendisi rahatsızlığı dolayısıyla İstanbul'a döndü. Sadrazam Kara Mustafa Paşa barış andlaşma-

(13) Bu andlaşma Reisülküttap veya nişancı tarafından tanzim edilecek yerde, Hoca Sadettin oğlu Müftü Mehmet efendi tarafından tanzim edilmiştir. Hammer bunu andlaşmada dini kayıtlar bulunmasına veriyor (cilt 8, s. 190).

Abdurrahman Şeref hâdiseyi şöyle anlatıyor : «Nasuh Paşa muharebeyi başa çıkaramıyacağını aklı kestiğinden Ferhat Paşa musalehasında (998) Devleti aliye idaresine geçen Tebriz, Revan ve Şirvan ilkâlarını Şaha red ve teslim ve fakat memaliki mezkûre vergüsü olmak üzere, mahsulundan senevi ikiyüz yük harir ve sair eşya verilerek şartıyla emri sulhu tahrir ve tetmin eyliyerek (1020) ilk senelik hedayı müştahiben Dersaadete geldi (cilt 2, s. 24).

Netayicülvukuat sahibi ise işi şu suretle hikâye etmektedir : «Sadrazam Üsküdar'dan hareket edilidenberi Şah'ı Acem name ve Elçiler gönderip Sultan Süleyman hududu üzerine akd-i sulh olunmak ricasında ve Saltanat'ı seniye dahi Ferhat Paşa sulhü mucebince Tebriz ve Revan ve Şirvan ilkâlarının teslimi dâvasında olduğu halde bu kerre Diyarbakır muştasına varid olan name'i Şahi de talebolunan memleketlerin virgüsü olmak üzere mahsulünden senevi iki yüz yük harir vesair eşya teslim olunmak şartıyla akd-i musaleha olunmak istidası tahrir olunduğundan Sadrazam işgal kasdiyle sureta mümaşat irae ve keyfiyeti rikâb'ı Humayuna arz edip bin yirmi senesi evallinde Diyarbakır sahrasına çıkmıştı. Müteakiben mürtahil'i dar'ı alret ve Diyarbakır Valisi Nasuh Paşa nail'i Sadaret olup istirahatı asakiri mansure niyetiyle iltimas-ı Şaha müsaade ve akdi musaleha olundu (Netayicülvukuat, cildi sani, s. 31, 1296).

ını imzaladı (1639). Kasr-ı Şirin Andlaşması adıyla anılan bu andlaşmanın sınırlar hakkındaki hükümleri şunlardır : (14).

«Bağdat ve Azerbaycan semtlerinde olan sınır ve huduttan Cisare ve Baddanî nam mahaller canibi hümayunumuza müteallik olup Meydil ein kasabası ve Dertenke varıncaki Dertenke - Sermin nam mahal sınır tâyin olunup mabeyinde olan sahraları ile canibi hümayunumuza olup ve yanında vâki olan dağ öte tarafa kalıp ve Derne ve Dertenke meyilbaşı sınır tâyin olunup canibi hümayunumuza ola ve Caf aşiretlerinin Ziyaeddin ve Haruni tâbir olunur kabileleri tarafı şerifimize olup Debre ve Zerdolu öte tarafa kalıp ve dağ üzerinde vâki olan Zincir Kalesi hedmü harap olup Kalei mehdudei mezburenin garbi tarafında olan köylüler canibi hümayunumuza kalıp şarkî tarafında olan köylüler öte canibine ola ve Şehrizer kurbinde Zalim kalesinin ötesinde vâki olan dağın kalei mezbureye nazır olan etrafı canibi hümayunumuzdan zaptolunup ve Orman Kalesi tevabii köyleri ile öte tarafa kala ve Şehrizer Çigan gediği sınır olup Kızılca ve tevabii ile canibi hümayunumuza zaptolunup Mihriban tevabii ile öte tarafa kala Van serhaddinde Kastor ve Bakû ve Kars canibinde Megazird Kaleleri tarafeynden yıktırılmak üzere karar verilmeğin müşarüleyhimanın ber minval-i meşruh ettikleri kavlükarara razı olduğunuzu ve vefimabad muahede ve musafatı merasimin riayet muvasat ve muvalâtı levazımının siyanet edip imanımıza vefa eyleyevüz deyu taahhüt ettiğinizi ve anın kesrü hulfünden iba ve ictinap gösterdiğinizi olnamede tasri hedip makamınızdan gelen vesikai mehtume makbulü hümayunumuz olmasını istida ettigün..... » (15).

(14) «Sadrazam Kara Mustafa Paşa yedi senedenberü cuyuşu İslâmiyenin, İran serhadlerinde meşgulü cenk ve âşub olarak huzur ve asayişe ihtiyaçlarını derk eylediğinden ve Şah'ı Acem'den dahi sulh niyaziyle elçiler geldiğinden elân mer'i olan hudut üzerine akdi müsaleha ederek Darülsaltanatüsseniye'ye avdet edildi. (Abdurrahman Şeref, cilt 2, s. 39).

(15) Bu andlaşma metni Mecmuai Muahedat, cilt 2, s. 308 - 312 de vardır. İran ile imzalanan andlaşmalardan Mecmuai Muahedat'da metni bulunan ilk vesika budur. Noradonkiyan ve Hammer'de de bundan önceki andlaşmaların tam metinleri yoktur.

1642 (1052) de, Şah İkinci Abbas'ın cülûsunu bildirmek üzere, İstanbul'a Maksud Han Riyasetinde bir heyet gelmiş ve mevcut andlaşma mucibince Van dağlarında Melet kalesinin yıkılmasını istemiştir.

8 — İran ile bir müddet sulh halinde yaşandıktan sonra, bu memlekette dahili kargaşalıklar çıkınca yeniden müdahale icabetti. Safevî hanedanından Şah Hüseyin tekrar sünnilere kötü muamele etmeğe başlamış Kafkasya'daki sünni kabileler isyan etmiş ve Osmanlı Devletinden yardım istemişlerdi. Efganlılar aşireti Reisi Miradis oğlu Mahmut Han Kandhar'dan hareket ederek İran içerlerine girdi ve Safevîler'in merkezi olan Isfahan'ı zapt ve Şah Hüseyin'i esir etti. Her ne kadar Hüseyin'in oğlu Tahmasp Kazveyn'de babasının yerine Şahlık ilân etti ise de İran'ın şarkı Afganlılar elinde kalmıştı.

Bu durumdan istifade etmek isteyen Osmanlı Devleti, zaten kendisine sığınmış olan Dağıstan, Şirvan, Gürcüstan'a ilâve olarak Van Valisi Köprülü Zade Abdullah Paşa kumandasındaki kuvvetlerle Kirmanşah ve Ardalan ve Hoy havalisini de kolaylıkla istilâ etmiş idi (1723).

Bu sırada Deli Petro da Safevî Devleti mirasından istifade etmek istedi. Dağıstan, Derbent, Bakû Kalelerini zaptetti. Sonra da Hazar Denizi sahillerinde Ceylan, Mazenderan ve Esterabad'ın kendisine verilmesine karşılık Efganlıları çıkarmayı Tahmasp'a vadetti. Ve bir andlaşma yaptı. Fakat Purut andlaşmasıyla Rusya'yı Karadeniz sahillerinden uzaklaştırmış olan Osmanlı Devleti, onu, Kafkasya'dan çıkarmak ve Hazer sahillerinden de uzaklaştırmak arzusunda idi. İstanbul'daki Rus Elçisi ile bu hususta müzakereye girişildi. Bir neticeye varılamadı. Vaziyet gerginleşti. Nihayet Fransa Elçisinin tavassutu ile Kur ve Aras nehirlerinin birleştiği yerden Kuzeye doğru Hazer sahilleri Rusya'da kalmak, Şirvan Hanı Şimahide ikamet etmek ve İran'ın batı eyaletleri Osmanlı Devletinin olmak şartıyla, taksim andlaşması imzalandı (1724). Bu taksimde Türkiye'nin hissesine düşen kısımları tamamen elde etmek maksadıyla askerî hareketlere girişildi. Neticede, Efganlı'lar Reisi Mahmut Şahın halefi Eşref Şah ile, Kirmanşahan, Hemedan, Memleketi Sitte, Ardalan, Nihavend, Azmâbad, Loristan, Mekri, Mereza, Hoy, Serkân, Tebriz, Dilâviz, Gence, Karabağ, Revan, Ardübad, Nahcivan, Tiflis ile bütün Gürcistan, Şimaği, Şirvan müebbeden Osmanlı Devletine ait kalmak ve Eşref Şah da İran Şahı tanınmak şartlarile andlaşma yapıldı.

(Andlaşmayı Serasker Bağdat Valisi Hasan Paşazade Ahmet Paşa imzaladı) (16).

1727 yılı Ekim ayında (17 Sefer 1140) Hemedan'da imzalanmış olan bu vesikanın 7 nci maddesinde, Basra yakınlarında Huveyze adlı yere Şah tarafından müdahale ve burasının Padişah tarafından zaptına engel olunmıyacağı yazılıdır.

Yukarıki esaslara göre sınırın yerinde çizilmesi için iki tarafça bu işe adamlar memur edilecek ve bunlar sınırı çizeceklerdir.

9 — Bu sulh uzun sürmedi. Bağdat Valisi ve Şark Seraskeri Ahmet Paşa yeniden harekâta girişti. Hemedan, Kirmanşahan, Ardalan, Urmiye, Tebriz yeniden zaptedildi. Şah Tahmasp sulh için müracaat etti. Hemedan ve Tebriz eyaletleri Şaha iade ve Revan ve Şirvan Osmanlı Devletinde kalmak şartlarile andlaşma yapıldı (1144).

10 — Fakat her iki taraf da bu andlaşmadan memnun kalmadı. Babîlî galip iken arazi geri verilmesini hoş görmedi. İran'da Nadir Ali Han, Tahmasp'ın yerine Üçüncü Abbas'ı Şah yaptı ve kendisi de Şah vekili olarak, Irak'a hücum ederek Bağdad'ı muhasara eyledi. Üzerine ordu sevk edildi. Nadir Ali mağlûbedildi (1146). Fakat yeniden asker toplayarak tecavüz etti. Bu defa galip geldi ve «mülhakatı İran'dan zaptolunan memalik kâmilten iyadîi acame intikal eyledi» (1148) (Abdurrahman Şeref, cilt 2, sahife 166).

Bundan sonra Nadir Ali Şah sulh için müracaat etti ve Safeviler zamanındaki hudut üzerinde anlaşmak istedi. Kabul olundu ve İstanbul'da barış andlaşması imzalandı. 1736 (Cemaziyelâhir 1149) da Birinci Mahmut (İran'da Nadir Şah) zamanında İstanbul'da Vezir Mustafa Paşa, Fetva Emîni Abdullah Efendi, Edirne Mollası Halil Efendi ile Abdülbaki Han ve Mirza Ebülkasım ve Molla Ali Ekber arasında imzalanan bu

(16) Hemedan'ın alınması üzerine İzzet Ali Paşa şu beyitle tarih düşürmüştür:

Ben de bu fethi mübine dedim İzzet tarih - Aldı Han Ahmed'i âdil Hemedan ülkesini (1136).

andlaşmanın zeylinde hududun dördüncü Murad zamanındaki gibi kalacağı beyan edilmiştir (17).

11 — 1156 da Nadir Şah tekrar Irak'a saldırdı (18). Üç yıl süren çarpışmalar Osmanlı ordusunun aleyhine neticeye vardı. Nihayet 1159 (1746) da Dördüncü Murad zamanında aktedilen 1639 andlaşması esasları dahilinde sınır çizen bir barış andlaşması imzalandı (imzalayanlar : Bağdat Valisi Elhac Ahmet Paşa - Hasan Ali Han). Bu vesika üç maddeden ibaret olup birde «tezyil» edilmiş kısmı vardır. Burada sınır hakkında aynen şu ibareleri bulmaktayız : «Sultan Murad'ı Hanı Râbi Hazretlerinin zamanlarında olan hudut ve sınır tahkik olunup serhad muhafızları dostluğa münafi harekâtтан ihtiraz eyliyeler.» (19).

Nadir Şah'ın katlinden sonra İran'da yeniden kargaşalıklar çıktığı halde Birinci Mahmut Avrupa işlerinde olduğu gibi burada da bitaraflık

(17) «Kadimüleyamdanberi Mülûki izam ve havakini madelet kâm beyinlerinde emri musafat kemali mevalât üzere residei nizam ve istihkâm oldukta tarafeynin hudut ve sınırları taayyün ve tebeyyün olunmak adâtı hasene belki müraatı vacip rüsumu mustahseneden olup bu madde cennetmekân mürâbi ammi bergüzarınız Sultan Murad Han Râbi Hazretlerinin zamanı ba unvanlarında Safeviye Hanedanı ile şurutu ânife ve ahdü vesika beyanı zımında faysal pezir temyiz ve tefrik olunmakla hâlâ memaliki hüsvânemiz hududu ile ilkâtı Şahiye sınırları Cennetmekân müşarünileyh zamanlarında temyiz ve tahdit olunduğu üzere olup.....»

(18) Üç sene kadar imtidat eden bu sefer İran ile vâki olan muharebatımızın sonudur. Çünkü her iki tarafca dahi vâki olacak kurup ve mukavelâtın hüvyude şefk'i dem ve izaei mal ve kuvvetten başka bir şeyi müntec olmayacağına kanaat hasil olmuştur. İşbu sefere mazuliyni sadareten Şehla Ahmet Paşa ve yeğen Mehmet Paşa ve Hekimoğlu Ali Paşa sırasıyle Serasker tâyin kılınmışlardır. Vekayi'i mühimme'i harbiye iptida İraniler tarafından Kerkük'ün zaptı ve Bağdad'ın bilâ faide muhasarası ve Musul kurbünde Abdülcelil zade Hasan Paşa'nın şecaat ve besaletine karşı inhizam'ı fahişe giriftar olmaları ve bilâhare Kerkük'ün ellerinden istihlâsı ve yeğen Mehmet Paşa Revan kurbünde Nadir Şahı sıkıştırıp piçitab'ı iztiraba düşürmüş iken kendusu bi-hikmeti tealâ hummayı muharrika'i şedideye müptelâ olmağla orduyu Hümayunun bir kısmını teşkil eden Levend taifei nabekârının eseri ihanetiyle sipah'i Osmaninin mağlûp ve münhezim ve enduh'u âlâm ile ertesi günü (1158) Paşayı müşarünileyhim şar'ı ukbaya âzim olmasındır. Nihayet 1159 senesi Sultan Murat Han'ı Râbi musalehası şeraitiyle teccid'i akd ve tekid'i musafat olunmuştur (Abdurrahman Şeref, cilt 2 s. 176).

(19) Mecmuai Muahedet, cilt 2, s. 320.

siyaseti götüü ve bu kargaşalıkları bir müdahale vesilesi yapmadı. Fakat İran'da Zind aşiretinin Reisi Kerim Han şöretini artırmak ve mevkiini kuvvetlendirmek için Rusya seferinden yorgun-düşmüş olan Osmanlı devleti sınırlarını aşarak Irak'a saldırdı. Bir iki yıl çarpışmadan sonra Bağdat Valiliğine tâyin edilen Süleyman Paşa'nın himmeti ile bu tecavüz defedildi. (1775 - 1778).

12 — Bir müddet sulh ve sükûn devam etti. Yunan ihtilâli esnasında İranlı'lar Osmanlı Devletinin meşguliyetinden istifade etmek istiyerek hudut civarında kâh beri tarafta, kâh İran tarafında vakit geçiren aşiretler vesilesile ihtilâf çıkardılar ve sınıra tecavüz ettiler. Bayezit'i, Bitlis'i zaptettiler (1236). Bu esnada İran ordusunda kolera çıktı. İranlı'lar çok kırıldı. Bunun üzerine İran sulha meyletti. Babiâli Yunan gaillesile meşgul olduğundan biran önce sulh yapıp Şark seferini kapatmak istiyordu. İki taraftan murahhaslar tâyin olunarak görüşmelere Erzurum'da başlandı. Neticede 1746 (1159) Muahedesi esasları dahilinde andlaşma imzalandı. (28 Temmuz 1823 - 19 Zilkade 1238; imzalayanlar : Şark Seraskeri Mehmed Emin Rauf Paşa, Mirza Mehmet Ali (20).

13 — Herat'ı ele geçirmeğe çalışan İranlı'lara karşı 1838 de Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa harekete geçti ve İran'ın Huzistan eyaletine girdi. Muhammere'yi aldı. İran Hükûmeti Avrupa devletlerine başvurarak müdahalelerini istedi. Rusya ile Büyük Britanya İran üzerindeki emelleri dolayısıyla mesele ile alâkadar oldular ve Türkiye - İran sınırının katî ve esaslı bir surette tesbiti zımında Osmanlı Hükûmeti üzerinde tazyik yaptılar. Bunun üzerine 1847 yılında Erzurum'da İngiliz ve Rus mümessillerinin de mutavassıt sıfatiyle iştirakiyle müzakerelere girişildi. 20 Mayıs 1847 (18 Cemaziyelâhir 1263) de andlaşma imzalandı (23). Bu muahedenin sınırlar hakkındaki hükümleri :

İkinci Madde — Zohab Sancağının cemi arazii basite yani canibi garbisi arazisinin Devleti Osmaniye'ye terk olunmasını İran Devleti taahhüt eyler ve Devleti Osmaniye dahi Zohab Sancağının canibi Şarkî cemi arazii cibaliyesinin Gerend deresiyle beraber İran Devletine terkini taahhüt eder ve Süleymaniye şehir ve sancağı hakkında İran Devleti her bir güne iddiadan sarfınazar edip sancağı mezkûrda olan Devleti Osmaniye'nin hakkı temellüküne vakten minelevkat bir güne dahl ve taarruz etmiye-

(20) Cevdet Tarihi, cilt 2, s. 77 - 78; andlaşma metni Mecmuai Muahedat, cilt 3, s. 1 ve Noradonkiyan cilt 2, s. 95.

(21) İmzalayanlar: Nuri Efendi (Noradonkiyan'daki metinde Enveri Sadullah Efendi) - Mirza Taki Han, Mec. Muahedat, c. 3, s. 5.

ceğini kaviyyen taahhüt eyler ve Muhammere şehir ve benderi ve Cezi-retülhazer ve Lengergâh ve hem dahi sahili şarkî yani canibi yesar Şattularab'ın İran'a taallûkları maruf olan aşairin tasarrufunda bulunan arazisi mülkiyet üzere İran devletinin tasarrufunda olmasını Devleti Osmaniye kaviyyen taahhüt eder ve bundan başka Şattularab'ın denize munsap olduğu mahalden tarafeyn hududunun iltihakı mevziine kadar amedü reft etmeğe hakları olacaktır.

Üçüncü Madde — İşbu muahedei hazır ile tarafeyni müteahideyn arazi hakkında sair iddialarını terketmiş olup maddei sabıkaya tatbikan devleteyn beyninde kat'î hudut etmek için iki canipten derakap memurlar ve mühendisler tâyinini taahhüt ederler.

Sekizinci Madde — Devleteyni aliyeteyni islâm serhadde olan aşayır ve kabailin garet ve sirkatlerini ref'ü def ve menetmek üzere tedabiri lâzimenin ittihaz ve icrasını taahhüt ederler ve bu husus için münasip mahallerde asker ikame edeceklerdir.»

Bu andlaşma ve bu kararlar, muhtelif sebepler dolayısıyla tatbik edilememiştir. Araya Kotur hâdisesi ve Kırım Harbi girmiştir.

14 — 1869 da (24 Rebiülâhîr 1286) Hariciye Nazırı Âli Paşa ile İran'ın Babiâli nezdindeki Elçisi Hüseyin Han arasında muvakkat kaydiyle 7 maddelik bir sözleşme imzalanmıştır ki tamamen sınırlara müteallik hükümler ihtiva etmektedir.

Birinci maddede iki tarafça sınırın emniyet ve asayişine dikkat ve itina olunacağı kaydedilmiştir.

İkinci maddede iki taraf arasında münazaalı olan yerlerin dört devlet komiserlerinin oralarda tetkikatta buldukları sırada ne halde ise yine o vaziyette kalmaları kararlaştırılmıştır.

Üçüncü maddede, münazaalı yerler, statu quo kaidesi mucibince mesele katî surette halledilinceye kadar, kimin elinde ise yine onda kalacaktır, deniyor.

Dördüncü madde, katî halle varılıncıya kadar münazaalı yerlerde yapı yapılmıyacağını yapılırsa bile temellüke hüccet teşkil etmeyeceğini bildiriyor.

Beşinci madde, Kazlı Göl'deki harap yapıların tamirine istisnaen müsaade edildiğini, fakat bunların da temellüke hüccet teşkil etmeyeceğini tasrih ediyor.

Altıncı maddede sınırda çıkacak anlaşmazlıkların evvelce dostça yerinde halledilmeğe çalışılacağı, olmadığı takdirde vaziyetin hükümet merkezlerine bildirileceği ve mahalli makamların alacakları talimatı bekleyecekleri kaydedilmektedir.

Yedinci maddede, bu kararların muvakkat olduğu, ihtilâfların arazi hakkında iki tarafça öne sürülmüş iddia, delil ve protestoların kuvvetine halel vermiyeceği beyan edilmiştir.

«Türkiye İran hudut ihtilâfının tarihçesi» adlı broşüründe Baş Konsolos Ragıp İlseven bu 1869 sözleşmesi hakkında şu tamamlayıcı malûmatı veriyor :

«1869 senesinde yapılan mukavele mucibince Türkiye ve İran memleketleri arasında Azerbaycan eyaletinde gayri muayyen ve mutavassıt bir mıntaka (Zone Mixte) bırakılmıştır. Derviş Paşa'nın Türkiye ve İran hududu için yaptığı harita mezkûr mukavele üzerine çizilmiş olsa gerek. Bu haritanın bir sureti 1910 senesinde İran hududundaki Konsoloslarımıza tamimen gönderilmişti. Bu haritaya göre Kürdistan sıra dağlarının Şark sathı mâilesinden Rumiye gölüne kadar uzanan ve Ardelan vilâyetinde Avraman dağlarından çıkarak Savuç Bulak'ın Şarkından Mükri ve Şehrivan arazisinden geçen ve mezkûr göle dökülen Gagatu Nehri ağzına kadar giden arazi iki hükümet arasında ihtilâflı olan mıntaka gibi görünmektedir.» (22).

Osmanlı Devleti Garp'taki gailelerle meşgul olduğu sıralarda İran bu ihtilâflı mıntakayı kendi lehine değiştirmiş ve sınırı bizim tarafa doğru ilerletmiştir. 1877 Osmanlı - Rus harbinden de bu suretle istifade etmiştir. Hattâ Berlin muahedesile Kotur da İran'a verildi (23).

Bu münazaalı mıntakadaki aşiretler zaman zaman bizim tarafa geçip çapulculuk yapıyorlardı. 1907 de İran'da meşrutiyet ilân edilince çıkan kargaşalıktan istifade ile Kürt'ler, Türk unsuruna zulüm yapmaya başladılar. Sultan Hâmit muhtelif kollardan, Mehmet Fazıl ve İzzet Paşalar

(22) 1935 Ankara. Dışişleri Bakanlığı Basımevi s. 4, 5.

(23) Berlin Andlaşması (1878) Madde 60 : - Ayastafanos Muahedesinin 19 uncu maddesi mucibince Rusya'ya terk olunan (Eleşkird) vâdisiyle (Bayezit) şehri Devlet Aliye'ye iade olunacaktır.

Babıâli İran hududunu tahdide memur ve İngiliz ve Rus âzadan mürekkep muhtelit komisyon tarafından tayin olunduğu vecih üzere (Kotur) şehri ve arazisini İran'a terkeder.

kumandasında ordular sevketti ve İranlıların evvelce usulsüz ele geçirdikleri yerler geri alındı. 1908 de Rusya'da muhtelit bir sınır tahdidi komisyonu kuruldu. Türkiye adına, Van Valisi Tahir Paşa'nın reisliğinde, Mir-liva İzzet Paşa ve Trabzon Maarif Müdürü Tefrik Bey, İran adına Rumiye Hâkimi Muhtesemüssaltana bu komisyona memur edildiler. Türk ordularının zaptetmiş olduğu yerler Savuç Bulak, Bana, Serdeşt, Sülduz, Uşna ve Lâheyca, Sine, Rumiye mülhakatından Dol, Deşt, Branduz, Terguvar, Merguvar, Somay, Bradost ve Selmas'a mülhak Çarık Osmanlı devletinde kalmak şartıyla karara varılmıştır (24).

15 — Trablus harbi esnasında, daha evvel İran'da nüfuz mintakaları tesis etmiş (1907) olan İngiltere ile Rusya Babiâli'ye birer nota vererek yukarıda bize terkedildiğini yazdığımız Şark Nahiyeleri (Nevahii Şarkiyeh)nin bir ay zarfında tamamen tahliyesini ve daha sonra Basra körfezinden Ararat dağlarına kadar Türk - İran sınırının Rusya, İngiltere, Türkiye ve İran Hükümetleri murahhaslarından mürekkep bir sınır komisyonunca katî surette tâyin ve tesbitini istemişlerdir. Bu arzuyu tatmin için Tahran'da ve İstanbul'da müzakere ve muhabere cereyan ettikten sonra 17 Kasım 1913 te İstanbul'da Sadrazam Sait Halim Paşa ile, Britanya Büyük Elçisi Sir Louis Mallet, İran Büyük Elçisi Mirza Mahmut Han, Rusya Büyük Elçisi M. de Giers arasında Türk İran sınırının tahdidine dair bir protokol imzalandı. Bu vesika sınırın 1848 statükosu üzerinden tesbitini kararlaştırıyordu.

Adı geçen yerleri, Türkler 1913 Ağustos'unda boşaltmıştı. Muhtelit komisyon faaliyete geçti. Fakat o işini bitirmeden 1914 harbi patlayıp Türkiye de harbe girince Ruslar komisyon âzalarını esir ettiler ve komisyon dağıldı.

1914 - 1918 harbi esnasında Türk kuvvetleri İran içerlerine ilerlemeler yapmışsa da buralarda kalmamışlardır.

16 — Mondros mütarekenamesinin 11 inci maddesi «Türk kuvvetlerinin, İran'ın kuzey batısından, harpten önceki sınırların gerisine kadar, çekilmeleri esasen emredilmişti. Bu muamele ifa olunacaktır» şeklinde bir hüküm ihtiva etmekte idi.

Türk kuvvetleri İran'dan büsbütün çekilince Çarık Nahiyesinde Şekâk aşireti Reisi Simko (İsmail Ağa) Rumiye'ye üç yıl kadar hâkim olmuştur. Sevr Andlaşmasının birinci maddesinin dördüncü bendi Türkiye

(24) Ragıp İlseven, sözü geçen eser, s. 8.

ile İran arasındaki sınırı «hali hazırda mevcut hudut» ifadesile tesbit etmiştir.

İran'da 1920 de, sonradan Rıza Şah Pehlevi ünvanı ile devletin başına geçen, Rıza Ağa İngiliz yardımı ile faaliyete geçmiş ve 25 Haziran 1922 de Hoy cephesinde Simko'yu yenerek Selmas ve Rumiye, Savuç Bulak ve Sarız'da kuvvetli bir hükûmet kurmaya muvaffak olmuş ve (Nevahii Şarkiye)yi tamamen eline geçirmiştir.

17 — Cumhuriyet devrinde, Türkiye - İran sınırının emaiyetini temin maksadiyle 9 Nisan 1929 da Ankara'da imzalanan anlaşmaya ek olarak alınıp verilen mektuplarda sınırlarda düzeltme yapılması her iki tarafça kabul edilmiş ve bunun üzerine aynı sene bir sınır komisyonu işe başlamıştır (25). Iğdır'da toplanmış olan komisyon, 1914 Rus - İran sınırını hareket noktası olarak ele almıştır. Fakat, arada görüş ayrılıkları olduğu anlaşıldığından, bu komisyon müsbet bir neticeye varamadan dağılmak zorunda kalmıştır. 1930 da ikinci bir komisyon toplanmıştır. Bu daha ziyade Ağrı dağı etrafında faaliyette bulunmuştur.

Nihayet 23 Kânunusani 1932 de, Tahran'da «Türkiye ile İran arasındaki sınır çizgisini katî surette tesbit ve bu vechile milletleri arasında iyi anlaşmayı ve kardeşçe dostluk münasebetlerini takviye arzusu ile» bir itilâfname imzalanmıştır (26).

Bu anlaşmanın birinci maddesi sınırın nerelerden geçeceğini oldukça vazih ve teferruatlı bir surette gösteriyor. Sınır, Aras Nehri ile Karasu ırmağının birleştiği yerden başlayarak Boralan Gölü'ne kadar Karasu'nun talvegini takip ettikten sonra Küçük Ağrı Dağını, Tendürük Dağını, Kâzım Paşa'yı, Başkala'yı, Şemdinan'ı, Gelişin Dağını bizde bırakır. Buna mukabil (Nevahii Şarkiye)yi yani Ovacık, Çaldıran, Somay, Terguvar,

(25) Bu mukavelenin Düstur'da ve Sicilli Kavanin'de neşredildiğine dair bir kayda rastlanamadı. 14 Mart 1927 de Tahran'da imzalanan hudut muntakesının emniyetine dair mukavele 1929 mukavelesi yerine kaim olmuştur (Sicilli Kavanin cilt 18, sahife 518).

(26) İmzalayanlar: Türkiye adına Dr. Tevfik Rüştü Aras, İran adına Furugi; tasdik eden kanun numarası 2011 (Sicilli Kavanin cilt 8, s. 536).

Merguvar, Süldüz, Lâheycañ, Şehri Viran'ı, Mukri'yi, Serdeşt'i, Bane'yi ve bu nahiyeler içinde Makû, Karaayni, Kotur, Selmas, Bajirge'yi İran'da bırakır ve Türkiye - İrak sınırında 99 numaralı sınır taşına ulaşır.

İkinci maddede bu sınırı arazi üzerinde çizmek üzere dört murahhas-tan mürekkep muhtelit bir tahdit komisyonu teşkil edileceği ve 1932 Haziran'ında işe başlayacağı kaydolunmuştur.

Bu anlaşmanın imzası günü alınıp verilen notalarda şu hususta da mutabık kalıldığı beyan edilmiştir :

«İki tarafın hudut muhafaza karakolları, Boralan Gölü menbaları sularından ve hudut hattının Cenup ve Garbinde ve mezkûr gölün muhitinde kâin çayırliklarla Salep, Kozlu ve Yukarı Yarım Kaya menbaları sularından mütesaviyen istifade hakkını haiz olacaklardır.

Tahdit Komisyonu tâyin olunan tarihte Boralan mıntakasında işe başlamış ve vazifesini ikmâl etmiştir.

Bu suretle yüz yıllardır bir türlü katî olarak çizilemiyen ve iki komşu devleti daima birbirine düşürmüş olan sınırlar Cumhuriyet devrinde arazi üzerinde fennî bir surette tesbit edilebilmiştir.

18 — Yukarıda hudut mıntakasının emniyetini temin maksadiyle 1929 da bir sözleşme imzalandığını kaydetmiştik. 1937 de aktedilen (27) yeni bir sözleşme sınır rejimini yeniden gözden geçirmiş ve tesbit etmiştir.

Rusya ile aramızdaki sınır anlaşmazlıkları sözleşmesinde sınır bölgesi 25 kilometre olarak tesbit edildiği halde İran ile bu bölge sınırın iki tarafında 50 kilometre derinliğine kadar uzatılmıştır. Buna da civarın hususî durumunun sebep olduğu aşikârdır.

(27) 14 Mart 1937 de Tahran'da Cemal Hüsnü Taray, Kemal Köprülü ve Enayetullah Samiy arasında imzalanmıştır. «Hudut mıntakasının emniyet ve mezkûr mıntakada çıkan hâdise ve ihtilâfların tasfiyesine» dairdir. Beş sene müddetlidir. Fesih ihbar edilmezse kendiliğinden uzar. (Tasdik eden kanun numarası 3215).

Sözleşmenin ikinci maddesinde «hâdis ve ihtilâf» tâbirinden ne anlaşılacağı tasrih edilmiştir (28). Bu hâdiseler arasında sayılmayıp da sonradan bunlara benzer olduğu anlaşılan haller de, yine merkezden önce müsaade almak şartıyla, hudut makamlarınca halledilebilecektir (Madde 3). Sınır makamları Türkiye tarafından kaymakamlar ve valiler, İran tarafından komiser muavinleri ve komiserlerdir. Kaymakamlarla komiser muavinleri birinci derecede; Valilerle komiserler, ikinci derecede mercilerdir (madde 4). Bunların selâhiyetleri de ayrıca tesbit edilmiştir. (madde 5). Bu makamların halledemeyeceği işler için bir yüksek komisyon teşkilî kararlaştırılmıştır. Bu komisyon sınırın emniyeti bakımından gerekli görüldüğü tedbirleri de iki hükûmetin tasvibine arzedecektir (madde 7). Sınır makamlarının ve komisyonun kararları ittifakla alındığı takdirde kat'î mahiyeti haiz olacaktır (madde 28).

Sınır makamları hâdis ve ihtilâfların tedkiki için sınırın iki tarafında iki kilometrelik sahalarda beraberce tahkikat yapabileceklerdir (madde 11).

.....
 (28) Madde 2 — Hâdis ve ihtilâf tâbiriyle şunlar anlaşılır :

- a) Münferiden veya gurup halinde, silâhlı veya gayri kanunî olarak geçilmesi,
- b) Kasti olmayarak silâhlı veya silâhsız hudut muhafızları tarafından hududun geçilmesi,
- c) Kazaen ve fena niyetle olmamak şartıyla hususî şahıslar ve hudut muntakası memurları tarafından, matlup müsaade istihsâl edilmeksizin hududun geçilmesi,
- d) Şekavet, yağmakârlık, gasp ve hırsızlık ve kaçakçılık fiillerinden birini işlemek maksadiyle hududun geçilmesi,
- e) Gayri kanunî olarak hududun geçilmesine muavenet ve müzaheret ve bir âkit taraf arazisi sakinlerini diğer taraf arazisine muhacerete teşvik,
- f) Nehir ve iska kanalları tesisatı ve hudut suları Talveg hattı dahil olmak üzere hududun hemen yakınında bulunan inşaatın ve hudut taşlarının tahriri veya yerlerinin değiştirilmesi,
- g) Hükûmete ve müessesatı umumiyeye ve hususî eşhasa ait bir taraftaki emvalin gayri kanunî olarak diğer taraf arazisine nakli,
- h) Hayvanat ve sürülerin kazaen hududu geçmesi veya hududun diğer tarafına kaçırılması,
- ı) Diğer âkit taraf arazisinde bulunan karakol ve nöbetçilere veya şahıslara veya yahut hudut taşlarına silâh atılması,
- j) Bir taraf arazisinde mukim eşhas tarafından diğer taraf arazisinde mukim eşhas hudut muhafızlarına karşı vâki olan katil, cerh ve bilcümle diğer tecavüz fiilleri,
- k) Diğer taraf menfaatlerini zarardide etmek veya hudut muntakasının nizama ve asayişini ihlâl etmek maksadiyle yapılacak hazırlıklar, teşebbüsler ve fiiller.

Rus - Türk sözleşmesinde şahsî masuniyet tanınmıştır. İran ve Türk mukavelesinde bu hususta şöyle bir kayıt vardır: «Bu taraf arazisi üzerinde ikametleri esnasında işledikleri adı cürümlerden dolayı adli makamlar tarafından emredilenler müstesna olmak üzere, şahısları üzerinde hiç bir taharriyata ve hapis ve tevkife maruz bırakılmayacaklardır.» Bu hüküm bir kaza faaliyetini ifade etmemekte, sadece polis tedbirlerinden istisna etmektedir (madde 10).

Sınırın güvenliği için iki taraf topraklarında ikişer kilometrelik sahada, sürek avcılığı müstesna, silâh atılması menedilmiştir (Madde 14). Bu çok yerinde bir tedbirdir. Çünkü buralarda ekseriya bir hiç yüzünden aşiretler arasında çarpışmalar oluyor ve sonra mesele iki hükümet münasebetlerine tesir edecek kadar büyümek istidadını gösteriyor. Yukarıda yaptığımız tarihi tetkik de bunu göstermiştir. Bu tedbirler cümlesinden, 50 kilometrelik muntaka içinde işlenen suçların failleri, öte taraf arazisine kaçmaya muvaffak olduğu takdirde geri alınması için kolay ve sade bir usul düşünülmüştür (Madde 16) (29).

Sınır civarındaki kabile ve aşiretlerin devamlı olarak bir taraftan diğer tarafa gidip gelmelerini ve bu yüzden anlaşmazlık vesilesi olmalarına önlemek için de tedbirler düşünülmüştür. Yerleşmek niyetiyle bir taraftan diğer tarafa bir defa gelen kabileleri silâhtan tecrid etmek, memleket içerlerine sevk etmek ve bu türlü gidip gelmeleri teşvik etmemek taahhüt olunmuştur (Madde 17, 18). Hayvan sürüleri, hayvan hastalıkları, yan-

(29) Madde 16 - Yüksek âkit taraflar arasında aktedilmiş olan mücrimlerin iadesi mukavelenamesi çerçevesine giren bir cürüm, taraflardan birinin hudut muntakası dahilinde irtikâp olduğu ve fail veya faileri komşu memleket arazisine iltica ettikleri takdirde, bu memleket makamları, diğer tarafın hudut makamlarının talebi üzerine, mezkûr fail veya failerin ihtiyaten tevkifleri zımında gereken tedbirleri derhal alacaklardır.

Mücrimler cürmün işlenmiş olduğu arazinin ait olduğu Devlet tebaasından oldukları takdirde bu husustaki iade talepleri bu Devletin hudut makamları tarafından diğer tarafın makamlarına gönderilecek ve iade keyfiyeti de Yüksek Hudüt Komisyonu tarafından tesbit edilecek şekillere uygun olarak yapılacaktır.

Mücrimler iltica ettikleri Devletin tebaasından iseler mēhalli adli makamlar tarafından takip ve muhakeme edilecekler ve haklarında ısdar olunan karar hudut makamları tarafından diğer taraf hudut makamlarına bildirilecektir.

Diğer taraftan, Yüksek âkit taraflardan her biri işbu maddenin birinci ve ikinci fıkrası ahkâmını diğer taraf jandarmalarına da teşmil etmeği taahhüt ederler.

lılıkla hududu geçme halleri, mallar için de tedbirler konmuştur (Madde 19, 20, 21).

Taraflardan biri kendi sınırları içindeki çetelere karşı silâhlı hareketlere girişince, bunların öte tarafa kaçmalarına mâni olmak için sınırların kapatılmasına rağmen, çeteler öte tarafa geçmeğe muvaffak olurlarsa diğer hükümet derhal onları takip ve tenkil edecektir (Madde 23, 24).

Hava nakil vasıtalarının iki taraf havalarından hududu geçmeleri hakkında da hüküm vardır (Madde 23, 27)

Bu suretle Türk - İran sınırı hem arazi üzerinde sınır taşlarile katı olarak çizilmiş, hem de yüz yıllar boyunca sınır hâdiseleri yüzünden iki devletin başına açılmış olan dertlerin kaynağı kurutulmuş oldu.